

Шевчук Лариса Миколаївна

канд. пед. наук, старший науковий співробітник, докторант

Інститут педагогіки НАПН України, Україна

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ОБ'ЄКТ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ РОБОТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ефективне застосування у початковій школі диференційованої роботи учнів з художніми творами потребує врахування сутності згаданого поняття, що трактоване сучасними вітчизняними науковцями таким чином:

- художній твір – «це завершений текст, створені образи, вибудований сюжет, розвинута композиція..., він є відкритою естетичною системою, призначеною для сприймання, а отже, для розширення, поглиблення, розгортання його значень і смислів, тому вартості набуває у результаті сприйняття та осмислення адресатом, завдяки індивідуальній інтерпретації читачем» [3, с. 87];

- художній твір є «цільною естетичною реальністю, адресованою інтелектуально-почуттєвим можливостям сприймаючого, розрахованою на «співпереживання» автора й читача [5, с. 61];

- літературно-художній твір – «розповідь про певну життєву подію (вигадану чи ні), що ведеться від особи реального або уявлюваного автора з розрахунком на естетичне враження й містить у собі його передумови» [4, с. 116].

Петро Білоус пише про художній твір, що це цілеспрямована вигадка, результат творчості автора (який створює у творі новий світ), проте остаточно реалізується лише у результаті комунікативного процесу, лише тоді, коли відображається у свідомості читачі шляхом осягнення системи образів.

Художній образ – це художнє узагальнення, конкретно-чуттєва квітесенція зображуваного [3]. Образність – найважливіша ідентифікуюча властивість художніх творів. Іван Безпечний уточнює, що можливі два варіанти тлумачення терміну «образ»: «вислів, що надає мові картинності, яскравості, конкретності» (йдеться про мову твору) або (у ширшому значенні) «конкретна й узагальнена картина людського життя, створена за допомогою творчої вигадки» [1, с. 21]. Для художнього образу (як ширшого поняття) характерне поєднання об'єктивного і суб'єктивного, вплив самотності автора як індивіда (його особливостей сприйняття оточуючого світу, психологічних рис та рис характеру, життєвого досвіду тощо. Дійсність подається через призму фантазії автора, який завдяки домислу видозмінює та доповнює її. Художній образ є відображенням емоцій автора, результатом мисленнєвого процесу, та, водночас, формою його самовираження.

«Як літературне явище твір реалізується у процесі діалогу з читачем...» [3, с. 107] Петро Білоус пише про те, співтворчість читача у процесі сприймання – необхідна умова функціонування художнього твору. Про співтворчість йдеться за умови усвідомлення читачем контексту. Водночас, для зазначеної співтворчості характерні різні часові плани (теперішній, минулий і майбутній), що відображається у безпосередньому сприйманні художнього твору, порівняння з уже прочитаним, здійснення антиципації.

Для структури художнього твору характерна зовнішня і внутрішня організація та способи зв'язків компонентів, що охоплює форму літературного твору та зміст. «Про форму звичайно говорять, що це те, як висловлено зміст, а про зміст – те, що висловлено в творі.» [1, с. 31] Загалом – це охоплення таких компонентів як тема, ідея, композиція, фабула, сюжет та ін.

О. Галич, В. Назарець та Є. Васильєв перелічують такі елементи художнього твору: сюжет, фабула, композиція, обставини і образи (інтер'єр, портрет, деталь, пейзаж), тема, ідея, текст, підтекст, мова.

Основу кожного художнього твору, його суть і зміст відображає неподільно поєднані тема й ідея [2] таким чином:

- «тема поглиблює ідею, ідея розвиває тему» [1, с. 33];
- «ідея – це головна думка про зображене в творі, висвітленню якої підпорядковано всю систему образів» [1, с. 33];
- тема (*грец.* — те, що в основі) – сторона або явище життя, подія тощо, яку обирає письменник для зображення у художньому творі [3].

Фабула (лат. *fabula* – байка, переказ) – це схема сюжету, виклад подій у хронологічній послідовності Фабула, як і сюжет, передбачає зображення подій, тільки стисле і послідовне, тоді як для сюжету (франц. *sujet* – предмет, тема) характерний художній вимисел, більша розгорнутість схеми твору (у порівнянні з фабулою) та розташування подій автором у будь-якому порядку, є чинником формування змісту. Основа сюжету – «зображений у творі конфлікт – життєві суперечності, зіткнення різних позицій та інтересів» [3, с. 122]. Хоча сюжет трактують як «систему подій у творі (пов'язаних причинно-часовим зв'язком), що виникає на основі взаємин між персонажами, розвитку їхніх характерів» [1, с. 36]. Ураховуючи те, що у ліриці відсутня система подій, різностороннім є трактування сюжету як «системи подій, зміни ситуацій, зовнішніх і внутрішніх змін у стані героїв» [6, с. 160].

Разом з тим, спостерігаються й інші думки щодо співвідношення понять «фабула» і «сюжет». Наприклад, Іван Безпечний пише: «Щодо змісту, то фабула й сюжет по суті синонімічні. Щоб визначити подійність твору, зовсім немає потреби у двох термінах. З них частіше вживається тільки один – сюжет. Коли й користуватися терміном фабула як допоміжним поняттям, то він мусить мати значення тільки детальнішого викладу подій, крім викладених сюжетом основних.» [1, с. 41]

Розміщення і співвідношення компонентів структури літературного твору відображає композиція (від лат. *compositio* – складання, поєднання, зв'язування, зіставлення). Вітчизняні науковці таким чином трактують термін «композиція» та описують його сутність:

- елемент форми, засіб «розкриття і донесення до читача змісту твору» [2, с. 150];
- «побудова літературного твору, розміщення і співвідношення його компонентів» [3, с. 123];
- «побудова літературного твору, тобто розміщення і зв'язок в ньому образів і картин, подій і ситуацій та інших складових частин – відповідно до авторського задуму, до ідейного спрямування твору» [2, с. 150];
- «побудова, поєднання, розміщення художнього матеріалу»; охоплює «специфічну, внутрішню побудову цих частин та елементів, взятих окремо, таких як, наприклад, сюжет, портрет, характеристика, мова» [1, с. 41];
- «відображає життєві взаємозв'язки, суперечності, конфлікти та інші взаємини між людьми» [2, с. 150];
- «охоплює сюжет і позасюжетні елементи: авторські відступи (ліричні, історичні, філософські та ін.) та описи (портрети, пейзажі, інтер'єри)» [3, с. 123].

Композиція є засобом, за допомогою якого здійснюється втілення в образну форму теми та ідеї твору. Водночас композиція залежить від теми та ідеї, «художнього задуму письменника, родово-жанрових особливостей твору» [3, с. 126].

Для конфлікту, який характерний для художнього твору, властиве зіткнення протилежних інтересів спричинює активні дії персонажів. Виникнення конфлікту, його розвиток та завершення відображене у таких елементах сюжету як [1; 3]:

- експозиція (початковий момент, який містить опис місця, умов, обставин, часу, відбувається знайомство з персонажами твору;

- зав'язка (відображає зародження конфлікту, який впливає на наступні події, вчинки персонажів тощо);
- розвиток дії («полягає в зображенні подій, стосунків персонажів, їхніх вчинків» [3, с. 117]);
- кульмінація (від латинського слова «culmen», – вершина, є піком напруження, зіткнення сил та їх вирішальної сутички, боротьби між персонажами тощо);
- розв'язка (змальовує спад подій, вирішення проблем та спад психологічної напруги, наслідки розв'язання конфлікту).

Зазвичай розв'язка є завершенням сюжетних колізій, однак є художні твори, після читання яких складається враження недосказаності завдяки відкритій розв'язці, що дає можливість автору завершити твір замість крапки трьома крапками.

Утім не для кожного художнього твору характерна наявність усіх перелічених елементів сюжету (експозиції, зав'язки, розвиток дії, кульмінації та розв'язки), також може спостерігатися інший порядок їх розміщення у творі. Водночас, художні твори, які мають великий обсяг (наприклад, повісті) можуть розпочинатися прологом, – вступною частиною, у якій описано події з життя персонажів (що «знайомить читачів з подіями, які передують подіям основного сюжету твору і якоюсь мірою пов'язані з сюжетом» [1, с. 40], «проливає світло на подальший сюжет» [3, с. 121]). Також художній твір може містити епілог (*грец. ἐπίλογος* – висновок, післямова), – прикінцеву розповідь (уміщену після розв'язки) про подальшу долю персонажів.

На нашу думку, урахування авторами навчальних програм, підручників, навчальних і методичних посібників, педагогами описаних аспектів позитивно вплине на застосування у початковій школі диференційованої роботи учнів з художніми творами.

Список використаних джерел:

1. Безпечний І. (2009) *Теорія літератури*. Київ: Смолоскип.
2. Вивчення української літератури в школі: збірник статей. (1956) Упорядкував П. Д. Мисник. Київ: Радянська школа.
3. Білоус П.В. (2011) *Вступ до літературознавства: навчальний посібник*. Київ: ВЦ «Академія».
4. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. (2006) *Теорія літератури*. / За наук. ред. О. Галича. 3-тє вид. Київ: Либідь.
5. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник. (2002) / За ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт.
6. Пути анализа литературного произведения : пособие для учителя. (1981) / Под редакцией Б. Ф. Егорова. Москва: Просвещение.